

MARJANUCZ LÁSZLÓ CSC, HABIL

marjan@hist.u-szeged.hu
történész (Szeged)

Mezőhegyesi ménesbirtok szerepe a háborús pótlovazásban és a hátország húsellátásában (1787–1792)

The role of the Mezőhegyes stud farm in maintaining the horse allowance and the meat supply of the hinterland. (1787–1792)

ABSTRACT

The Military Stud Institute of Mezohegyes played a dual role in the Turkish war between 1787-1790 and in the French war between 1792-1809. Mezohegyes and its surroundings belonged to the heathlands recaptured from the Turks. These were leased by the Chamber to Armenian and Greek cattle traders during the 18th century. In these rich fields, rented by the arendators, they kept cattle for fattening that were bought at fairs from Transylvania or bred locally. Most of these were used to feed the army, the rest were sold to Vienna or abroad at a great profit. When the Turkish war broke out, the Military Stud Institute had already been established while the neighbouring heathlands were used to transport the cattle. Due to his knowledge of the country and expertise, Major József Csekonics, commander of the Stud Institute, was appointed by Emperor Joseph II to feed the army and organize the meat supply of Vienna. The capital of the empire had already flagged up the growing problem of its meat supply as early as the spring of 1788, and that it needed immediate attention. Mezőhegyes would have had to accommodate 4,000 to 5,000 horses and 8,000 to 10,000 cattle during the war years, which was not possible given the limited space available for pasture. The solution was that Count Szapáry renounced his mere right to manage Bábolna, which was considered a treasury manor at that time, and it was taken over by military management. This is how the cattle trading activity of Csekonics made Bábolna the center of horse allowance (Remont) of the Hungarian military, and how its spacious and rich pastures made it become one of the centre farmlands of Vienna's meat supply.

The military and economic importance of Mezohegyes continued to grow during the French wars. The growing number of horses meant that they needed more farmland to breed, and the growing cattle herds needed more land for pasture. To successfully provide for them, Michael Melas, a cavalry general, and Johan Gottlieb Wolstein, a Viennese veterinarian, took an inventory of the livestock of Mezőhegyes, and an audit of the technical, financial and personal conditions of the operation at the Stud Institute. The most important part was the analysis of horse stock considering the cavalry needs and their financial utility. In regards with the crop stock, the report underlined the quality of „fatness” of hay, while the usability of the institute buildings was considered suitable for horse breeding.

KEYWORDS

stud farm, horse allowance, meat supply, ox, pasture, mere right, treasury manor

DOI 10.14232/belv.2024.3.2

<https://doi.org/10.14232/belv.2024.3.2>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Marjanucz László (2024): Mezőhegyesi ménésbirtok szerepe a háborús pótlovazásban és a hátszág húsellátásában (1787–1792). *Belvedere Meridionale* vol. 36. no. 3. pp 25–40.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

CSEKONICS SZEREPE

A Mezőhegyesi Katonai Méntelepnek az 1787–1790 közötti török, majd az 1792-1809 közötti francia háborúkban kettős szerep jutott. 1787-ben már körvonalazódott az új török háború lehetősége, amely Mezőhegyest a hadszíntér közelsége (Al-Duna) miatt újabb feladatok vállalására kényszerítette. A Mezőhegyes körülötte fekvő kamarai pusztákat az Újszerzeményi Bizottság¹ a töröktől való visszafoglalásuk után, a 18. század közepén nagyobb, 800 – 1200 holdas parcellákra osztva örmény és görög marhakereskedőknek vagy mészárosoknak adta bérbe potom áron. A bérbe vett buja mezőkön az árendátorok, erdélyi vásárokon összeszedett, vagy az ott, helyben tenyésztett ökröket zöldtakarmánnyal táplálva hizlalták fel. Jórészüket a hadsereg élelmezésére használták föl, más részüket eladták, vagy Bécsbe és külföldre szállították magas jövedelmezőséggel.² Mezőhegyes tehát az ökörszállító telepeknek közvetlen szomszédságában

¹ Latinul: Neoacquistica Commissio. I. Lipót császár és magyar király által az Osztrák Udvari Kamarán belül létrehozott bizottság, mely a török hódoltságból 1683 után visszafoglalt területek birtokviszonyait rendezte. 1688. december 9-től 1741. május 21-ig állt fenn.

² RUISZ 1888. 153.

feküdt, amelyet Csekonics József őrnagy³, a mezőhegyesi katonai méntelep parancsnoka, ki nevezésekor örökségként kapott. Erre, valamint szak- és országismeretére tekintettel, megbízást nyert a császártól a hadsereg élelmezésére, valamint a húskezelés (Fleisch – Regie) Bécs székesváros (Rezidenzstadt) és környéke számára való gyakorlására, az „erre megkívánható ökrök” szállítására. Csekonics elfogadta a megbízást, mert vallotta, hogy „gazdasági szempontból kívánatos a lótenyésztés és a tuloktartás összekötése.” Ha a lótenyésztést és marhahízalást egyesítve üzik, nem keletkezik kár, mert az ökrök legelte terület a lovak számára is hasznosítható, az eltérő legelési gyakorlat miatt.⁴

A kezelés és szállítás megoldása azonban nem volt gondnélküli. A szállítással Bécs a Hússzállító Társaságot (Fleischlieferungs – Compagnie) bízta meg, amely 1788-ban azt meg is kezdte. Ennek egyik szálaként a Haditanács 1788. június 6-i jegyzéke megállapítja, „a kincstártól kezdeményezett és a mezőhegyesi ménes parancsnokság segítségével Bécs számára „megszerzendő kíségetés, Csekonicsra bízható ügy”. A kitétel, hogy „megszerzendő kíségetés” mutatja, hogy itt egy nagyobb, birodalmi vállalkozásba való bekapcsolódásról volt szó. Az egyesített magyar-erdélyi kancellária 1788 tavaszán már jelezte Bécs húsellátási gondjait, melynek megoldását a császár azonnali feladatnak nevezte. Így megduplázódott Csekonics feladata, hisz az Alvidéken harcoló csapatok húsellátása mellett, Bécs hússzükségletét is ki kellett elégítenie. Fokozta a gondot, hogy nézeteltérés támadt az ausztriai kormány és Bécs városa között, mert az Udvar szerint a város a mészárosokat (Fleischhauer) „aláadóztatta”(=gyengén adóztatta). Ez nem bizonyult be, de a Kincstár kereste az olcsóbb húsellátás lehetőségét. S tévedését azzal mentegette, hogy Bécs „a jelentős és drága vállalkozás miatt” a húsárak tetemes megemelkedéséig húzta az ügynevezett „rendbeszedési” (anschlichten) eljárást. Azaz Bécs, a magasabb húsfogyasztási adót csökkentő igazgatási eszközöket nem alkalmazta, az maradt kibérelhető állami monopóliumnak. Az uralkodó kijelentette, az államkincstárnak az, az érdeke, hogy a nélkülözhetetlen rezsiköltségek levonása után, a város a közigazgatást elrendezve tovább vigye.⁵ Az ügy ezzel, ha nem is zárult le, egy időre nyugvópontra jutott.

1787-ben kitört a Habsburg–török háború, s a császár a félhold ellen vonult csapataival. Ez Csekonics számára tehát nagy lehetőséget kínált képességei és szakértelme megnyilvánulására. Ajánlotta magát, hogy a hadseregnek és a hátországnak nagy mennyiségben fog szállítani olcsó vágóállatot. Indítványát engedélyezték, és megbízták a „mozgékony” mezőhegyesi parancsnokot az összes vágóállat szállításával. Csekonics szét is küldte embereit a szélrózsa minden irányába, hogy vásárolják fel az állatokat, és vonják össze Mezőhegyesre. Utána a szükséglet mértéke szerint nagy falkákba fogva kívánta szállíttatni a Duna alsó szakaszára. Hogy ez nem lesz rossz üzlet a résztvevők számára – az bizonyosnak látszott. Kérdés, hogy mennyire bírta ezt a ménes fővállalni. Az iratokból az látszik, hogy Mezőhegyesnek 4-5000 lovat, s 8-10 000 szarvasmarhát kellett volna évente felvenni és elhelyezni. Hamar kiderült azonban, hogy ez

³ Csekonics József (1757. február 22. – 1824. április 22.) 17 évesen már katonai szolgálatba állt a D' Ayasassa nevet viselő vértesezredbe, ahol 1777-ben hadnagy lett. 1778-ban főhadnagyként átlépett a Seszvitz vértesekhez, és itt, 26 éves korában másodosztályú századparancsnokká léptették elő. 1785-ben II. József hosszú tárgyalások után Mezőhegyest jelölte ki a felállítandó állami ménes helyül, s az építkezés felügyeletével, illetve a törzsménis elhelyezésével Csekonics kapitányt bízta meg. A szervezési munkák közepette II. József Chersonba tartó utazásakor, útba ejtette Mezőhegyest, mely alkalomból a látottak elismerésül első osztályú századosná (Rittmeister erster Klasse) és a mezőhegyesi ménes parancsnokává nevezte ki. 1787-ben léptették elő őrnaggyá, s e rangfokozatban bízták meg a húsellátás feladatával.

⁴ CSEKONICS 1817. 103.

⁵ Filmarshiv, W 2989/1 Nota des Hof-Kriegsrath, 6. Juni 1788.

lehetetlenség, de „Csekonics nem jött zavarba” (in Verlegenheit zu bringen). Amikor a szarvasmarha-tartás a feje fölé növekedéssel fenyegetett, javasolta, a Kincstár bábolnai „uraságát” vegye át a katonai kezelés (der Militärrarar)” s azt mint „fiókménest” egyesítsék Mezőhegyessel. Az Alföldön és Erdélyben összegyűjtött ökröket Mezőhegyesről lábom lehet hajtani a Bécs felé vezető „marha hajtó járáson” Bábolnapusztára. Csekonics addigra maga is gyakorlatot szerzett e „szakban”, s hogy megbízatásának sikeresebben feleljen meg, a szállítás megkönnyítésére, s a megfelelő összeköttetés céljából, Bábolnapusztára megszerzésére törekedett.

1789 májusában a Magyar és az Erdélyi Kancellária azt jelentette, hogy a Szapáry grófhoz tartozó, Komárom megyében található Bábolna és Kajánd pusztáinak kezelésének jogi lemondásával az illető prédiók Mezőhegyes filiálái lettek. ⁶ Nem sokkal később, 1789. június 26-án erről a kérdéssel egy „Számvetés” címet viselő összeírás készült, amely lényegében Szapáry gróf, a Kincstár és a mezőhegyesi méntelep hármasa közötti elszámolások összegzése. Egy urbárium, amely a ménesintézet külső érdekeltséggel való bővülésének fontos dokumentuma, melyben az uradalom sommás becslése olvasható. A Szapáry birtokok átadójaként a királyi fiskus, illetve a Kamara megbízottai szerepelnek, s az átvevő - királyi rendeletre- a „Mezőhegyesi császári és királyi Méntenyésztő Intézet.” De helyette azonban egy magasabb parancsnok: Folkmann, császári és királyi lovaskapitány, a magyarországi cs. k. katonai méneskar parancsnoka írta alá a „Számvetést”, aki egyben kötelezettséget vállalt Szapáry gróf teljes kártalanítására, illetve anyagi kielégítésére. Szapáry eladott javai: Bábolna, Kajand prédiók, és Bana falu. ⁷

Ezután hozták létre Bábolnán a vízelvezető csatornát (Abflusskanal) a mezőhegyesi ököráradatnak. De az állomány olyannyira földuzzadt, hogy Bábolnapusztára is kicsinek bizonyult. További pusztákat kellett szerezni, ami meg is történt, mert megszerezték Csanakot, Elböt, és Tárkány községet. Csakhogy ezek a jószágok a Szent Márton bencés apátság birtokában voltak, mely nem hajlott a leválasztásukra. Hiába. Egy 1789. november 24-i császári rendelet megparancsolta, hogy az említett pusztákat és a községet egy bizottság által megállapított bérpénz ellenében, amit a „Mívelési Alapnak” (Kulturfonds) fizetnek meg, a katonai kincstárnak át kell adni. A török háború tehát befolyást gyakorolt arra, hogy az eredeti terven felül még tovább gyarapítsák a mezőhegyesi uradalmat, ezért 1789-ben a Kincstár megvette a 6600 holdas bábolnai pusztát. Megvalósult Csekonics akarata. 1790. május 20-án Tárkányt, Kis- és Nagy-Elböt, Kis-Csanakot Bábolna pusztáinak kiegészítéséhez a Katonai Kincstár átvette. ⁸ Ez nagy jelentőséggel bírt, mert az akkori mezőhegyesi parancsnok, Csekonics József ökörüzletei adták a lökést a bábolnai ménes megalakításához.

A puszták sorsa a háborús évek elején, 1791-92-ben több levélváltásra adott okot Mezőhegyes – Udvari Kamara, és Mezőhegyes – Haditanács relációban. Az okokra rávilágító egyik irat, Csekonics Józsefnek, az 1791. október 18-án, Mezőhegyesen kelt, s a Haditanácsnak címzett „Beszámoló”-ja. Ebben azt írja, hogy a Kamara kérelmére (Ansuchen), a Hússzállító Társaságnak ⁹ Bábolna, Elbő és Szentágota, valamint a Mezőhegyes körüli pusztákat (Prädien), s az eddigi „bérpénzt” (= Pacht – Schilling = haszonbér) mihamarabb átadja. Nagy valószínűséggel az Udvar a puszták kezelését a fő hússzállító kezébe akarta adni a török háborúk befejezése

⁶ Filmarchiv, W 2989/1 Vortrag der ubgarischen und Siebeebürgischen Hofkanzley, 28.May 1789.

⁷ HU MNL OL E156 –a.- Fasc. 153. –No. 097.

⁸ WRANGEL 1893. 14.

⁹ Bécs városa megvásárlásából gyakorolta a húsjövedék (Fleisch-Regie) kezelését.

után. Közvetlenül ezt nem mondja ki Csekonics, de utalása arra, hogy a „fönti helyeket korábban örmények tartották kézben állathizlálásra”, mégis az udvari hatóságok tudták, hogy az itteni pusztákat soha nem, Bécs vágó állattal való ellátásának céljából adták bérbbe, hanem mindig lótenyésztés végett. Csekonics saját érdemének tudja be, hogy a mezőhegyesi állomány új szintjét a békekötésre (1791-re ¹⁰) az 500 anyakanca gyarapodása jelentősen emelte. Aláhúzta, hogy „ezen termékek pusztá jövedelme, az ő sajátjához, akár a legkisebb mértékben is hozzájárult (Zuschuß) volna.” Tehát tagadja, hogy az állomány gyarapodásából, az állam jövedelméből személyes haszna származott volna. „Így azt gondolom – folytatja –, hogy a Társaság kívánsága (Begehren) – ti a puszták igénylése- méltatlan (unbillig) és tudásellenes (Kenntnißwidrig), úgy a mezőhegyesi prédiomokat illetően, mint a Szállítási Igazgatóság (Lieferungs Direction) új jogát tekintve. Egyedül Szentágota – pusztá az, melyet a bécsi vágóállat-szállítás miatt megtartottam.” S „csak a magas parancs értelmében” jár el (gewärtiget), amikor azt átadja.

Az irat önértetes, csalódottságát is tükröző stílusának megértéséhez tudni kell, hogy a török háborúk végéig, s még a francia háborúk kezdetén is Csekonics gondoskodott a szükséges vágómarhák beszerzéséről, azoknak az Alföldről a Bécs felé szállításáról, s ebben állt be most törés, amit erősen zokon vett. A formálódó új konfliktusban (= francia háború kilátása) a hadvezetés más módon kívánta folytatni Bécs húsellátását. Csekonics a maga javára írja a hadi cél önzetlen szolgálatát, vagyis nyereségvágyának „elnyomását”, míg a Társaság lépésének „tudásellenességét” a „tudomásnélküliségből” vezeti le, vagyis abból, hogy nem rendelkeztek kellő ismerettel a puszták jogviszonyait és működési feltételeit illetően. Ezért borulhatott fel a lótenyésztés és s az ökörhízalás területi aránya 1791 végére. Azt írja, hogy „beszámolójához a dolgok magas hatóság előtti megmutatására készítetű” (bemüssiget) belső indítékai miatt látott neki. Kéri, hogy az abba szőtt kijelentését ne tekintsék „az új Társaság kívánsága szerinti valónak (ausfallen sollte)”, vagyis, annak, aminek a Társaság az ő fellépését beállítja, mert abban nem pusztán sértődöttsége nyilvánul meg. Tiltakozik ez ellen, „s nem hagyja magát a gyanúba helyezni” (in Argwohn versetzen), hogy miattuk (derowegen) – ti. a sértett önérzete miatt – „ne lenne akaratkész e puszták lelépésére, vagy azért, mert elveszítette a bécsi hússzállítást.” Szentágota két évre szóló bérletére készítetést érzett, és lelépését róla azért érzi méltánytalannak, mert „kezdettől fogva mindent megpályázott, hogy magáévá tegye a vállalkozói szellemet (mich anheischig gemacht)”. Ti. Bécs egyedül ezt az erdélyi pusztát hagyta meg Csekonicsnak saját beszerzésű és tenyésztett hízóökört tartására, amelyet Bécsben is értékesíthetett. Bár a mezőhegyesi prédiomok „élelemterméke (Proventen) (= ti. a törzstenyésztés fenntartása) által – mint írja – a remondaügyet, és lótenyésztést nélkülözhetetlenül megkapja.”, de a környékbeli puszták kezelésétől elesik. Itt lényegében azt is állítja, hogy a pótlóvázási ügynek ő a személyi letéteményese. „Ha azonban a Magas Hivatal a Bábolna jószág lelépését meg parancsolná – folytatja gondolatait Csekonics –, megmutatnám minden alázatosságomat, hogy a pusztákból való bérpénz, az újonnan alkalomba vett (veranlaßt) javításokig, és az ipar bevezetésig 22 500 ft-ra ment.”

Hogy mit jelent ez az összeg, nem tudjuk, mert nincs kontrolladat, de valószínű, hogy munkáját érdemesítő haszonbér-jövedelemnek gondolhatta Csekonics. Több más dolog is összemosódik eszmeifuttatásában, mert sértődöttségének megalapozottságát több tényezővel akarja bizonyítani. Így a puszták eredeti funkciójának (lótenyésztés) megtartását, és az állomány gyarapodását, a

¹⁰ 1791. augusztus 4-én kötött békét a bulgáriai Szisztovóban II. Lipót német-római császár és magyar király, III.

Szezim török szultánnal. Ez volt az utolsó oszmánok ellen vívott háború.

méntelep eredményes gazdálkodását, úgy pénzügyileg, mint „termék-előállításban”, s végül menedzseri erőit, amelyeket a bérpénz összege fejez ki közvetetten. Ezeket, mint saját kiválóságának bizonyítékait adja elő. A pusztákat Csekonics adta haszonbérbe, s a főnről is jóváhagyott szerződések pénzügyileg valóban eredményesek voltak. A „megmutatandó alázatosság” ebben az összefüggésben a hadikormányzat iránti elkötelezettségének megmutatása, amit legjobban a rábizott vagyon növekvő hozamával fejezhetett ki. „Beszámoló”-jának” ellentmondásosságát alapvetően abban leljük föl, hogy tagadja írása keletkezésének sértődöttségéből fakadó indítékait, miközben végig a vele esett méltánytalanság hamis igazolását leplezi le.

Elbő pusztát 1791 végén végül is szerződéssel átadta a Kamarai Adminisztráció Tárkány községnek úgy, hogy a szerződéshez kapcsolt bérpénzt, évi 933 ft-t, 1794. április 24-ig meghagyta. Így ez a terület kikerült a közvetlen katonai irányítás alól, amely kizárta, hogy Csekonics bécsi vágóállat szállítása előnyös legyen, ugyanis a szállítás kezelése (Manipulation) ezt vetítette előre. Az Ausztriához közeli környéken, körös-körül (in der Gegend herum) minden állatkereskedő fizetőképes (solvent) volt, azaz legeltetésre, szállásra ki tudta bérelni a pusztát. Állataikat a legelőjárásokra hajtották, és éjszaka is ott tartották őket, addig, míg az állatok lehajtásáról (abmarschieren) nem döntöttek. Bábolnát Csekonics is részben új ménes létesítésére, s a Bécsbe hajtandó állatok pihenőállomásként szemelte ki, ahol az ökrök súlya még Bécsbe indulásukig is gyarapodhat. De a tőzsérek elfoglaltak minden helyet. Ezt látva emlékezik vissza, hogy a mezőhegyesi prédiumpok is mindig „átfoghatatlan, parancsolt lókészlettel túlterheltek (überladen) voltak, annyira, hogy az ökrök számára semmilyen helyet nem lehetett fogni.” E célra azokat a pusztákat vették föl, melyek „a lótényészési zónák határán belül előteremthetők voltak.” Ez utalás a ménesbirtok kialakítására, amikor 1785–1786 között 4 szomszédos pusztát csatoltak a mezőhegyesi törzsménés területéhez. Csekonics mezőhegyesi parancsnokként akkor, és így vette át a bécsi szállítást. 1791 után azonban megváltozott a helyzet, Elbő prédiump kiesett birtokából, Bábolna parancsnoki felügyelete alá tartozott, de Bécs ellátására már nem tudta ugródeszkaként használni. Azon summázatát írása végén, hogy így „jobban gazdálkodhatott saját magáért, mint ahogy ezt a kincstárért tette”¹¹, nem tudjuk másként értékelni, minthogy, több időt tudott fordítani saját nemesi birtokára, Hatzfeldre. Csekonics nemcsak szervezte a húsellátást, hanem maga is „termelte” a húsokat. 1791. május 27-ről datálódik az a szerződés, melyet a Hatzfeldi Uradalom (Hatzfelder Grundherrschaft), vagyis annak földesura, Csekonics József ezredes kötött a „Cs. k. Magyar Fő Ménés Parancsnoksággal”.¹²

Bábolna prédiumpot végül Michael Wieland ezredes, Mezőhegyes, Csekonics után következő parancsnoka vásárolta meg 1808-ban a király engedélyével, hogy „a legmagasabb határozás szerint ott új ménest, s ehhez jól tenyésztető (erzeuglich) lovakat állíthassanak föl”. Ezzel alapozták meg a „Bábolnai ló-nevelő Királyi Majorságot”.¹³ Csekonics 1808-ig a mezőhegyesi ménesbirtok parancsnokaként irányíthatta a tenyésztést és a gazdálkodást, ami akkor elsősorban az ökörhízalást jelentette. De Bábolna csak 1806. november 1-ig volt Mezőhegyes fiókja. Abban az évben külön parancsnoksággal önálló ménesintézet alakult.¹⁴

¹¹ Kriegsrat – Acten, Bericht 1791 40 1912. = Bábolna Ménismúzeum Válogatott iratok 1. doboz.

¹² Heimatortgemeinschaft Hatzfeld.

¹³ WRANGEL 1893. 27.; *Bécsi Magyar Hirmondó*. Második Szakasz. Bécsben 1792. 11.

¹⁴ RUISZ 1888. 155.

Csekonics „Beszámolójához” tartozik egy másik irat, amely 1791. október 26-án kelt a bécsi Haditanácsban, s amelyet 3 nappal később érkezettek az ugyancsak bécsi Udvari Kamarában. Ez is a főnti pusztákról szól „Jegyzék” (Note) formájában, csak hogy most a két udvari hatóság hivatalos véleményét tükrözve. A „Néhány pusztának az új Hússzállító Társaság részére való átengedése ügyében” kiadott kamarai jegyzékre válaszol most „barátságosan” a Haditanács. Leszögezi, a Mezőhegyes körüli prédiúmokot csupán lótenyésztésre szánták, és az „őfelsége engedélyezte állapot, és az első napokban feltárt (erschlossen) Elbő teljesen nélkülözhetetlen.” A „feltárt Elbő” úgy értelmezendő, hogy ti. a Kamara által felmért, s jövedelem szempontjából megvizsgált bérlet a Kincstár számára nélkülözhetetlen. Elbőt, szerződéssel együtt új jószágként adták kamarai igazgatás alá, s vele Tárkány községet is évi 933 ft-ért bérbe adták, 1794. április 24-ig.

Bábolna ezzel szemben nem kamarai jószág – állapította meg a Haditanács – hanem „azt átszállítási jövedékekről” (gegen Abtretung der Überfahrts Gefällen) való lelépés ellenében Magyarországon a katonaság vette át. Vagyis, ez közvetlen a Budai Főhadparancsnokság alárendeltségébe került

Szentágota (St Agotha) pusztája (Erdély Sepsiszentgyörgy) az egyetlen, amelyet a húskezelés (Fleisch Regie) 1971-ben átvett, amelyet „a mondott társaságnak azonnal átengedhetőnek” ítélte a Haditanács, azzal, hogy a végső szó kimondásának joga az uralkodóé, vagyis: „ehhez őfelsége kedvelt viszont kijelentése kikérendő (ausbitten)”.¹⁵ A Haditanács helyesnek találta a húskezelés átadását a Társaságnak, de megvárja az uralkodó végső szavát az ügyben.

A pótlovazás és a húsellátás összefüggése változott a kettős háború alatt, Hisz alig ért véget a török, kezdődött a francia háború, szinte egymásnak adva át a „stafétát”. A francia háború 1792-től újra megnövelte Mezőhegyes jelentőségét Bécs és a hátsó ország húsellátásában. A főnti jelentések és viták aláhúzták Csekonics József kulcsszerepét a dupla funkció teljesítésére rendelt állatállomány elhelyezésében és piacra, illetve harctérre juttatásában. A növekvő ökörcsordáknak legelőt, a lovaknak tenyészhelyet kellett biztosítani. Mezőhegyesnek e kettős funkció ellátásában vezető hely jutott az országon belül. Sikeres teljesítésük technikai, pénzügyi és személyi feltételeinek felmérése céljából leltárt készítettek a mezőhegyesi adottságokról. Tartalmát tekintve az irat részletes tudósítás (Bericht) a „Mezőhegyesi Magyar Katonai Ménes” -nél végzett leltárról (Inventur).¹⁶ A leltározási munkát 1792 május 14-15-én végezték el, lefolytatását az Udvari Haditanács parancsa rendelte el. Elvégzéséhez kirendelte a „nagytekintélyű” (hochloblich) von Melas dandárnok (Brigadier) vezérőrnagyot (Generalmajor, brigadéros)¹⁷ és Wolstein¹⁸ professzort. A 19. század elején a mezőhegyesi ménes 2000 lovat veszített a takonybetegség (Rotz) miatt. E betegség nemcsak a cs. k. lóállományt fenyegette, de egész seregek logisztikáját veszélyeztette az első világháborúig.¹⁹

¹⁵ Kriegsrat-Acten, Note 1791. 40. 1912. = Bábolna Ménesmúzeum, Válogatott iratok, 1. doboz.

¹⁶ Az Udvari Haditanács iratai 1792 43-346. 2. Fol. Az eredeti irat fénymásolt példányai a Bábolnai Múzeum Irattárában található. 1. doboz.

¹⁷ General der Cavallerie Michael Freiherr von Melas 1729 – 1806, Generalmajor (= vezérőrnagy).

¹⁸ Johann Gottlieb Wolstein (1738–1820), állatorvos. Ludwig Scotti emelte az első Ló- gyógyászati és Operáció- iskolát (Pferde – Curen und Operationsschule) a régi Istálló-mesterség (Stallmeysterey) területén a bécsi kapuk előtt, 1765-ben, amikor a bécsi Állatorvostudományi Egyetemet is élte hívta Mária Terézia. Scotti lógyógyászati iskoláját 1777-ben a Johann Gottlieb Wolstein vezette Állatkórház (Thierspital) váltotta le. Később mindketten Mezőhegyes állatorvosai is voltak, Scotti 1785- től, Wolstein 1791-től.

¹⁹ Gründung und erste Erfolge 10. Filmarchiv, W 2989/1 Vortrag

Melas és Wolstein voltak a leltár foganatosítói, akik mindezt magasrangú személyek jelenlétében végezték. Utóbbiakat, a kor Magyarországon betöltött hivatali súlyuk miatt, név szerint is felsorolunk:

„*Őkirályi felsége, a nádor (Sándor Lipót – M.L.), a legfenségesebb tábornagy, Coburg herceg; az országból ő exellenciája gróf Zichy országbíró; ő exellenciája, báró Orczy alelnök (Orczy György a Magyar Kamara alelnöke – M.L.); mellettük még két helytartótanácsbeli úrral, gróf Bargoczyval (= Barkóczy László, székesfehérvári püspök) és báró Botmanizkyval (= Podmanitzky József); végül a mágnás rendből gróf K aroly, gróf Wizay, gróf Fekete és gróf Traun országos főurak.*”²⁰

Sándor Lipót Magyarország nádoraként volt jelen, de az Udvar is képviselve, Frigyes Józsiás szász-coburg-saalfeldi herceg pedig, mint a Franciaország elleni offenzíva vezetője volt érdekelt Mezőhegyes harcászati képességeinek felmérésében. A többiek az „országot”, azaz a királyi kormányzatot, illetve a törvényhozás Felső Tábláját képviselték.

Forrásunk fontosságát az adja, hogy a kiment instrukció alapján végrehajtott leltározás, nemcsak arra figyel, hogy az összes föllelt (vorhanden) készlet (Vorrath) fajtáját és értékét megtudja, hanem arra is, hogy felmérje a ménés állapotát és emelje a lótenyésztést. A leltár számba veszi a ménés „aktívait”, azaz cselekvő vagyonát, illetve a még főnnálló „passiva”-it, azaz a terheit, tartozásait, hogy „a ráeső (auffalend) teljes szabad összeg az évenként elrendelt leltárnál föllelhető (vorfindenend) egész értékkel szemben tartható és észrevehető legyen.” Vagyis a leltár összértékében mennyit tesz ki a tehermentes tétel. Ezzel lényegében azt akarták kideríteni, hogy az államkincstár számára évről évre mennyit sikerült megspórolni, és milyen mértékben javult a lótenyésztés.

Érdekes állami megközelítés: amennyiben túlkiadással nem számolt, és értelemszerűen a spórolást tekintette hatékonysági mutatónak, melytől egyben a jobb lótenyésztést is várta. Az ezekre hatást gyakorló körülményekről terjeszti be Mezőhegyesről „legalázatosabb” (gehorsamste) beszámolóját a két megbízott.

A ménés állapotával kezdik, vagyis először a teljes állományt „inventálták”. Ez részben kimutatást, részben helyszíni megtekintést jelentett. Kimutatták a fehérló (Schimmel) anyakancák, a barnaszínű kancák, és a sárgalovak (Füchse) számát, ahogy a saját tenyésztésű német lovak állományát is. A ménés lóállományának megismerése után, „a jeles magas állású és rangos jelenlevők nem fogattattak el semmilyen becslést arany-tételben (in Gold Satz greifen lassen) a lovak árára, mert ilyen, fajtájára, és tenyésztésére nézve hasonló jellegű lovakat nagy összegért még nem vásárolhattak, és nem hajthattak föl. De tudtak mágnásokról, akik „60, és még több krajcárt kínáltak darabjéért (= 60 ft-t és néhány krajcárt), mégis a fönti tekintetek miatt az árat nem tudták elfogadni (angenommen).” Így „őkirályi fennsége”²¹ és a „magas jelenlevők jóváhagyásával (Gutheißen) nem szabták meg (angesetzt) az arany-értéket. Abban egyezés mutatkozott, hogy „ez ellentétet” (ti. az aranyérték körüli vitát) „elegendően kimeríthessék”, azaz megvitathassák, „pontosan kell megfogalmazni (ideairen) a fajta-meghatározásokat.” Tehát az arany-értéket csak a fajta-tulajdonságok pontos ismeretében lehet meghatározni. Vannak itt – áll a beszámolóban- Bukovinából a ménés számára csak nemrég behozott anyakancák, és több, nem egyszer parasztok számára átadott állomány,

²⁰ „...welche in Beysein Seiner königlichen Hoheit die Palatinus, Seiner Durchlauchst G. Feld Marschal Prinz v. Coburg, dann vom Land Seiner Excellenz Grafen v Zichy Judex Curia, Seiner Excellenz Baron Orczy vice Praesidenten, nebst zwey Herrn Statthalterey Ráthe, Graf Bargoczy und Baron Botmanizky, endlich der Landes Magnaten Graf Karoly, Graf Wizay, Graf Fekete und Graf Traun bewirket worden ist.”

²¹ Mivel a király természetesen nem volt jelen, a megszólítás az őt képviselő nádort illette.

ezért az olyanok megvásárlása szerződéses kötelesség, és átlagban 30 Ft-ra tehető. Ti. a gazdákkal gyakran kötöttek szerződést csikók nevelésére, ami után a ménesintézet fizetett visszakerülésükkor.

A beszámoló ezután a látottak szakmai tapasztalatait összegzi. A ménes leltári fölvételét a meglevő és „előmutatott” (= elővezetett) csikókból a jelenlevők legalaposabban meg tudták ítélni” – állítja a két biztos – „még, ha az idősebb csikók –véltetően (vermeinend) egész más fajtából és ketősségből (ti. mén + kanca) valók, mint a többi tartományi ló.” Ezzel szemben a fiatalabb, egyéves csikók legnagyobb részt olyan alkattal és tulajdonsággal bírnak, amelyek „mindent ígérnek, s melyeknek alakja, és szépsége az ország méneseiben sehol nem lelhető föl, vagy csak elvétve.” S ezt „maga ökirályi fensége, illetve a jelenlevő méltóságok is megerősítették.” Akadt néhány mágnás, akik az effajta egyéves csikók darabjéért 20-tól 30-ig terjedően adtak ajánlatot, de volt még ennél magasabb ajánlat is. Ezeknél a szép csikóknál „a magas jelenlevők, a nagytekintetű Wolstein professzor” meghatározása alapján tették meg értékelésüket (azaz árjavaslataikat), megjegyezve: szükséges lenne a jó értékesítés céljából, hogy ezek a csikók, ne ilyen zsiros (kövér) táplálékon éljenek. Ugyanis „a legelő nagyon erős,” és ennek megfelelően táplál, emiatt a csikók túl kövérek (fette), ami már csaknem (beinahe) egészségkárosító. Ezért alapos a félteni való (mit Grund zu befürchten), hogy a tenyésztendő csikók néhány betegségnek ágyazhatnak meg (unterliegen), vagy legalábbis maga a tápláló legelő a csikó testi alkatának aránytalanságához vezetne. „De ezen kívül is tudott dolog – szól a folytatás – hogy mivel az itteni táj nincs semmiféle magaslattal (Anhöhe) ellátva, fennáll a veszély (man Gefahr laufe), hogy a váll megfeszülve marad. Így szükséges arra figyelni, hogy az egyéves csikókat, mindig oda tereljék (übersetzen), ahol elegendő tér van a nyugodtabb futkosásra. A két és háromévesek olyan nagy számban vannak, hogy azt amúgy is (ohnehin) nehéz fenntartani, s hamarabb szerezhetnek maguknak betegséget.

A fedezőmének fölbecslésekor – szögezik le a szerzők – azok természetes tulajdonságait vizsgálják, amit már a kancáknál is olyan körülményesen végeztek el. Wolstein professzor fehérlo – ménen mutatta be egyedülálló módon a fedezést, amely a ménes számára is a gyakorlat volt. Az ittlévők jelenlétében „újra figyelmeztetve” őket, az árat 10 000 ft-ra tették, melyet „öexcellenciája, báró Orczy” is, mint kamarai alelnök szabott meg. Ez – föltehetőleg – az összes fedező mén becserkét jelentette. De a ménlovaknál és a kancáknál semmilyen tulajdonképpeni egyéni árat nem tettek hozzá (beigesetzt), így a kisorozott (ausrangiert) lovak és remondák értékének teljes összeget még mindig nem látták. Ezért „a magas tudományhoz vezették (angeführet) a dolgot, a kérdéssel: egy használt ló átlagosan 30 Ft-ért, a remonda pedig 63-Ft ért elfogadható-e?” A másik kérdés így hangzott: a fedeztetés melyik módja a legjobb? Itt megjegyzi az írás: ezt csak tudósok, szakemberek társaságba összeállása (Zusammentretung) döntheti el. Melyik a jobb: „a vad szilaj (wilde) mód, ahol a ménló állandóan ménesnél marad, vagy pedig, ahogy eddig is részben történt, a fölváltó – fölcserélő módnak (abwechslungsweise) kell elsőbbséget adni (vorzuziehen), és milyen kancákat fedeztessünk (belegen) csak kézzel?”

Wolstein professzor arra véleményre jutott, hogy a ménesnél eddig már bevezetett fedeztetési mód megőrzése (beyzubehalten), a csikók lelete (Befund) alapján elvégzett vizsgálat szerint a jövőre nézve is tanácsos. A legszebb kancákat, a legjobb ménekkel kézzel kell fedeztetni, a kevésbé szépek fedeztetéséhez a fölváltó módra lesz szükség, mely szerint a ménesben szabadon zajló fedeztetés érinti a csekély fajszépségűt (mindere Gattung) a szilajoknál (wild), s a mén egész nyáron a ménessel marad. Ezután statisztikai módszerrel a ménesintézet állatállományát mutatja be a „Beszámoló”

LÓÁLLOMÁNY

A tényleges /hatásos/ (Effektiv) lóállomány a haditanácsi elrendezés (Anlage) és darab szerint.

	ménlovak	kancák	csikók	idomításra fogott lovak (Remonte)	kisorozott lovak (gebrauchte Pferde)
A komplett szinttel	168	1047	717	1616	428
szemben van	200	1000	1500	1000	283
így kevesebb mutatkozik	52		783		
míg más osztá- lyoknál több		47		616	146

Vagyis a haditanácsi kimutatás és a mezőhegyesi nyilvántartás két szintet eredményezett. A Haditanács szerint ménlovakból 52, csikókból pedig 783-mal kevesebb volt az ő nyilvántartásuk szerint, míg kancából 47, remondából 616, kisorozott lóból 145 darabos többség mutatkozott.

A komplett szinten hiányzó 52 darab ménló a meglevő 1 és 2 éves ménló-csikókkal joggal tekinthető „előállítottak” (Erzeugten), mert maguk, alkatuk, s párosságuk (kettős számosságuk = Dualität) szerint, s rendeltetésük megszabása okán (nach Ansetzen der Bestimmung) megfelelnek az elvártaknak, és néhányan közülük az indítvány (Antrag) alapján még megvehetők. A hiányzó 783 csikó ezzel szemben a számfölötti fiatal idomítandó lovakkal, s a ménesen belül naponta mutató csikó-növekménnyel (Zuwachs) elégségesen pótolható. Egyébként a számfölötti kisorozott lovakat országon belüli piacokon plusz ajánlatba (Offerati) teszik – zárják a lómustrát.

Ahogy az állomány-mustra, úgy annak számszerű fajta-tagolása is azt támasztja alá, hogy a feltározás nemcsak eszköz- és képességfelmérés volt, hanem az arravalók értékesítési börzéje is.

SZARVASMARHA

A szarvasmarha-állományt egy összesített fogalmazványban (allegriter Aufsatz) mutatta ki a Bizottság a következő összetételben:

	Bika	tehen	borjú fiatal	igás	ökör hízott (Mast)
Tényleges szint	6	257	155	360	3181
A teljes állomány ezzel szemben	3	500	600	180	1000
csökkenés mutatkozik					
néhány más osztályban	3	-	-	180	2181

Hogy a birtok, a tehenek és borjúk fogyása miatt saját tenyésztésből iparkodva (trachten) az eredeti szintet különösebb költség nélkül elérhesse (zu erlangen) és több hízómarhát, a

készlettel együtt hozzáadhassa, a „méltóságos Haditanács” parancsot adott ki: „amíg (sobald) valamennyi pénzösszeg is befolyik, oda folyamodjanak (gehet Antrag dahin), hogy újra sovány (mager) marhát vegyenek hizlalni (zur Mastung), hogy ezáltal javítsák a földet, és hogy növeljék a pénzalapot (Fond).” A szarvasmarha árának becslése hizómarha (Mastvieh) esetében átlagosan 70 ft volt darabonként. Az igásökör darabja 40 ft-ra, a bika 50, és a tehén 30 ft-ra volt becsülve, míg a borjúért 15 ft-t fogadtak el.

Kimutatták a terménykészleteket is, az árakkal egyetemben. Nem volt különösebb megjegyezni való ezzel kapcsolatban, csak annyi, hogy amit Mezőhegyesen láttak, „éppenséggel (durchaus) véglegesen és helyesen van megcsinálva, jó minőségben áll elő, amelyet a Számvevő Ügyosztály (Berechnungs Department) megerősített: „mert a széna mennyisége a földeken kövérségükben, hizottságukban (in Feisten) és boglyákba (in Schöbern) rakva már csak szemmel látva is leleményességet (Invention) bizonyít.” Megjegyezzük, hogy a gabonaneműek termelése a gazdálkodás egyre fontosabb, s vetésforgóba illesztett tényezőjévé vált a 19. század elejétől.

Az épületekről megállapították, hogy azok mindegyike kincstári épület. „Élelmezésükkel” együtt írták össze, ami itt áttételesen értelmezendő, úgy ti., hogy „élelmezésen” (Beköstigung) az épületek fönntartását értették, a benne lakók ellátásával egyetemben. Mivel az építmények csak használható (brauchbar) állapotban fönntarthatók (unterhalten), azt, a tényleges lakhatóságon kívül, a renoválási, följúítási szükséglettel is azonosították. Mindezeket figyelembe véve állapították meg, hogy az épületeket „ez idő szerint valóban tökéletesen és jól állították fel.” Úgy vélték, hogy az eredeti „élelmezési” (fenntartási) árat csak akkor lehet helyesen elfogadni (annehmen), ha a javítási költségeket is hozzácsapják. Az épületek jövőbeni fönntartásához készített támogatásban (Dotierung) már gondoltak erre. Megjegyezték ugyanis, hogy a meglevő tűzhely-vasak (Herd Schar) teljesen használhatatlanok. Rohad a faeszköz bennük, s, hogy azt „az elrohadástól (Verfaulung) megvonhassák (entziehen) (= megóvják) el kell venni.” A korhadás folytán „ára becslésbe nem hozható” – állapították meg. Vaslapos tűzhely – szerkezetről lehetett szó, amelynek volt fából készült része is, s az indult korhadásnak, így farészt ki kellett cserélni.

A „Kellékek, szerek” (Requisiten) kategóriáján a leltározó bizottság a ménesbirtokon található valamennyi, a működést segítő eszközt értette: a patkótól kezdve – a termény tárolóig, mindent. Hivatkoznak arra, „hogy az összes szükségletet már korábban átszámolták, s a tárgyak mértéke a magas szám miatt, és a fajta különbözősége miatt, több hét alatt sem nézhető át.” Ezért azt vélelmezték (vermeint), hogy magát (a leltárt) 1792. április 30-i nappal lezárva, de „a magasztos érzületet nem elvéve” (ohne die hohe Gesinnung zu verfehlen) át lehet adni. „Magasztos érzület” -nek tartották az intézeti képesség korábbi szintjének hivatalos jóváhagyását. Nemcsak magáért a számos fajta, és azok alkatrészei miatt, hanem azok egyenkénti (einzeihne) becslése miatt is, hisz annak újbóli számbavétele sok időbe telik – szól a magyarázat. Ráadásul korábbi tapasztalat, hogy ennyi munka árán sem sikerült megbízhatóan (verläßlich) eszközölni (bewirken) a számbavételt, mert sokfélék az eszközök és tulajdonságaik, így értékük is változatos (mannifaltig). Vagyis a számtalan eszköz és szer rendeltetése, tárgyi jellemzője olyan sokféleséget mutatott, hogy annak írásos rögzítése három nap alatt képtelenség volt, ezért az 1792. április 30-ig fölmért szinttel zárták le a leltárt. De előtte a ménesparancsnok méltányos indítványa szerint egy becslés kalkulációt (Schätzungs Überschlag) fogadtak el 9000 ft értékű általány-mennyiségről

(Pauschal-Quantum). Külön följegyezték, „hogy a jó állapotban föllelt (vorgefundene) tűzszerék, ruházat (Montour), és a tárházak (Magazin) fölszerelése, a legénységen és az embereken lévő öltözet, a drága szerek és kellékek, a javító eszközök a tárházban (Magazin), ahogy a kápolna-ornátus (Capellen-Ornament), a kórházi hozzávalók, sebészi –orvosi eszköz-láda – ezek mind megsejmelhetők voltak.” Különös esetként mutatták be, hogy az állatorvos semmilyen kincstári orvos-felszerelési ládával nem volt ellátva. Hogy „ez mégis bekövetkezzék” (zu erfolgen), azt Mezőhegyes külön is kérte, mint ahogy azt is, hogy a külső-sebész (Ober-Chirurgo = felületi sebek kezelője) számára orvosi lepedőt biztosítsanak, amivel az, ez ideig nem volt ellátva. Mindenesetre elgondolkodtató, hogy az állatorvos, a ménes kulcsfigurája, nem rendelkezett állami állatgyógyászati készlettel. Ebből persze az is következhetett, hogy voltak magán állatgyógyászati eszközei.

A továbbiakban azt rögzíti a beszámoló, hogy a ménes – káplán „az összes itt található gyereket, „akik ez idő szerint 30 tanulót tesznek ki, jó eredménnyel tanítja, nemcsak olvasásra, írásra, számolásra (rechnen) de kereszténységre is”. De többeknek előadja (beibringen) a latin nyelvet is, „aminek különös fáradságot szentel.”

A bizottság tagjai konklúzióként úgy vonták meg az eszközlétár tanulságait, hogy Mezőhegyesen különös rend, berendezkedés és tisztaság tapasztalható a ménesbirtok minden részlegében, úgy a lóállományánál, mint a legénységénél, a tárházakban és a kórházban, az épületek és a „terület megtartásában” (Conservierung = a földbirtok változatlan terjedelmű megőrzésében). Mindez „újra találkozott (angetroffen) a várakozásokkal, amiről a jelenlevő magas méltóságok is egyformán meg voltak győződve.”

A Beszámoló ezután a meglevő személyzet kimutatását terjeszti elő, mert ez, a létszámfölteiek miatt, hatással volt a javadalmazásra (Dotierung).

Személyi állapot (Personal Stand)

A hatásos állomány (Effectiver Stand) 572 főből állt,

ezzel szemben 419 fő mutatkozik,

így marad 153 számfölötti.

Mégpedig

1-ső lovaskapitány (Rittmeister) 1; 2-dik lovaskapitány 1; 3 főhadnagy; 4 alhadnagy, 1 számvivő (Rechnungsführer), ugyanannak 2 segédje, 2 lóorvos, 1 gazdasági hivatalnok, 1 főkovács, 1 suszter, 1 őrmester, 13 tizedes, káplár (corporal), 12 közlegény (Gemeine), 98 juhász, 2 „juhszolga” (Juhknechte), 15 csikós. Összesen 157 fő létszámfölötti.

Ezekből kiesnek (abfallen) a teljes állományból (572) hiányzó (abgängig) „rangosok” (= szolgálati illetményben részesülők), mint:

1 számoló hadírász, hadírnok (Fourier, „Fúrír”);

1. molnár (Müller), mely szolgálat a legénységen belül a fölmért pótlékdíj (Zulage) megtartásával ellátandó;

2. kerülő, „összejárók” (Beläufer), mely állásokat a béresek töltik be.

Összesen 4 fő, de ebből is kiveendő a molnár. A 3 fő levonása után marad a létszámfölteiekből 153 fő. A létszámföltei szolgálattevők (Charge) elhelyezéséről a Haditanács gondoskodott, a „szükséges dolgok ösztönzése (Veanlassung) révén.” Ezek a „szükséges dolgok” néhány „szolgálatost” igényeltek még. Így az ezután Hollandiába szállítandó remondák miatt, és többet, azon okból kifolyólag is megtartottak, mert a szarvasmarha –állomány számadásainak

lezárásához a külsős (auswärtig) „bevont lerakatok adatainak szállítása ez ideig, még szükséges volt.”

Az egész „Beszámolót” a megbízottak imígyen zárják: „Ezen írásban az áll, hogy mi volt a mezőhegyesi leltárnál a méltóságos haditanácsnak legalázatosabban tudósítani való, mit leltek föl. Nagyjából azt, amit Bábolnánál és az oda tartozó részeknél korábban megjegyezni valót találtak. S melyhez „az iderendelt nagytekintetű brigadéros (= Melas vezérőrnagy) különösen hozzápótolta (zugeleget).”

Mezőhegyes, 1792. május 17.

Michael Melas – Gottlieb Wolstein

Vlaschnug (?) fő lovaskapitány (Ober-Rittmeister),,

Nem kapcsolódik szorosan a főnti problémához, de jellemzi a Haditanács működését egy nem sokkal későbbi, Mezőhegyest is érintő eset.

„Közös jegyzőkönyv” készült a Cseh – Osztrák Udvari Kancellária, az Udvari Kamara, az Udvari Számvevő Kamara (Hofrechenkammer) 1792. augusztus 9-én az Udvari Haditanács épületében tartott együttes üléséről (Zusammentretung). A Haditanács részéről Gróf Wallis tábornagy (Feldmarschall) elnök, gróf Tige lovassági tábornok, tanácsos, gróf Wartensleben altábornagy (Feldmarschall-Leutenant), tanácsos, és még 5 udvari tanácsos vett részt. Az Udvari Kamarát az alelnök (Degelmann) és Bolza kamarai tanácsos, a Cseh – Osztrák Kancelláriát Greiner udvari tanácsos, a Számvevő Kamarát Schotten kamarás képviselte.

Ez a Bizottság herceg Hohenlohe tábornagy (Feldzugmeister) „vágyakozását” (Begehren), hogy hadtestének egy 1000 db. álló ökörkészletet küldjenek még el, vette górcső alá. Ahogy az irat körülményesen megfogalmazta, a Bizottság: „különösen kiszámította (überschlägt)”, azaz, meghányta-vetette a hercegi kérelmet. Javasolta, nem lenne e „eszközölhetőbb! (thunlich) a számot 150-re vinni, és 200 db utánpótlást hozzátenni, mert muszáj a „pénzkórságot” (= kapzsiság – Habsucht) a Birodalomban felügyelni (aufsehen), és az alacsony szám révén el lehetne érni, hogy az állatkereskedők is lefelé vigyék árait. Föltehetőleg a fokozatos kereslet árfogó hatására gondolhattak az értekezlet résztvevői, hisz nem volt rég Bécs olcsó hús iránti igénye.

Az erről hozott határozat leszögezte, hogy bár a javaslat megalapozott, de azt is számításba kell venni, hogy Hohenlohe herceg, tábornagy 1000 db-os ökörkészletet igényel, amit csak úgy, nem lehet „megtagadni” (absprechen), hisz a hadtest számára fennforgó veszély (die Gefahr aufliegt) valós, amely tényleg aggasztja a tábornagyot. Ezt tekintetbe véve, egyértelmű, hogy a megkövetelt 1000 db szállítása több kisebb „hajtásban” megvalósuljon. Kiérződik a határozatból, hogy az igénylő személye miatt a kérés nem tagadható meg, de ad hoc nem is teljesíthető.

A Kancellária és Kamara ezután „barátságosan kérlelték” (erboten), azaz tanácskozássra ösztökélték az értekezletet abban a kérdésben, hogy szükséges esetben a húst a Húszállító Társasággal szereztessék be. Az erről hozott határozat kimondta, a Haditanács a Kincstár javát szolgálja azon ökrökkel kapcsolatban, melyekből Mezőhegyesen most 1000 darabot mutattak ki, s azoknak, a mezőhegyesi intézet szerint, valahol készletben levőknek (vorräthig) kell lenniük, tehát valóságosan létező tenyészállatok. Hogy a hadsereg követelményei „kelendőbben” (abgängig), vagyis könnyebben kielégíthetők legyenek, a ménés parancsnokságot „kivéve”, minden felügyeletet eltávolítanak (beischaffen). Tehát a sereg gyors és megfelelő húsellátása végett, a mezőhegyesi parancsnokságot kivéve, minden ellenőrző akadályt megszüntetnek.

Felvetődött Bábolna neve is, mint ellátó puszta, de itt többen ellentmondást észleltek. A Kancellária eddig azon a véleményen volt, hogy Bábolna egy kamarai puszta, ebből adódóan a Húszszállító Társaság szerződészerű igényt – ti. bérbevételit – emelhetne rá. A Haditanács is aktaszzerűen bizonyította, hogy Bábolna a Kamara tulajdona volt, melyet azonban „öfelsége, a császár”, II. József megvásárolt Mezőhegyes számára. Innentől kezdve Bábolna kezelése Csekonics ezredes által, mint a Haditanács „Mandataris”-a, biztosa által történt, s hogy a Mezőhegyesre vonatkozó dokumentumok átadását, és az átvételi okiratot (Instrument) nem a Kamara által, hanem Csekonics által intézték. Bábolna ügye tehát tisztán hadi közegbe került. „Igaz, lehet – így a jegyzőkönyv –, hogy az Udvari Kamara a bérletet eladónak (Csekonics) olyan sok kötelezvényt „fogatosított” (erfolget), amekkorára a józsefi vételár (Kaufschilling) rúgott. Vagyis annyiért adhatták bérbe, amennyit József vételárként fizetett érte. Ezzel szemben a Haditanács a katonai „átszálló jövedékeken” (Überfahrts Gefällen), ti. az átadási-átvevési, használatba vételi illetékeken, „meszse többet engedett (abgetreten), mint amekkorát az érdekek kivettek (betragen).” Azaz, az átírási illetékekről való lemondás nagyobb súlyú volt, mint amennyit megtartása eredményezett volna a hadügy számára. Így az engedményekből külön forrást (Fond) takaríthattak meg (erübriget), „a tőke felhagyásához (zur Ablassung des Kapitals).” Vagyis, az elvesztett illetékek pótlására.

Szó volt még az értekezleten arról, hogy kisebb változtatás Bábolnával kapcsolatban különösebb hátránnyal nem járna a szolgálatra és az államra nézve, és „nem lenne jelentősen térfoglaló” (platzgreifend) /= területet szélesítő/. A „kisebb változtatás” a legeltetési – pihenetési hely bővítése lett volna. Ha „a két udvari hely kívánná” (= Kamara + Haditanács) – így a jegyzőkönyv – hogy a Haditanács a Húszszállító Társaság kezére játsszon (an die Hand gehe), de mégis úgy, hogy a Társaságnak ne legyen joga Bábolnát megkapni –ti. kezelni- ezen keresztül (andurch), „az ember azon barátságos követelés mellé állhat (beystehen), hogy a szolgálati kötelesség minden esetben mit követel meg.” Ezen észjárás logikája abban volt, hogy a Húszszállító Társaság munkája (a hadsereg és Bécs húsellátása) közös érdek, de alapvetően civil feladat, gazdálkodási kérdés. Míg a katonai lótenyésztés egy királyi ménesbirtok számára a legszigorúbb szolgálati parancs, amelynek megfelelni a katona alapkötelessége. E felfogásba belefért a polgári vállalkozás segítése, de a jogi önállósodás veszélye nélkül. Evégett az a javaslat született, csökkentsék Bábolna lóállományát, hogy a Társaságot el tudják helyezni. De a Haditanács részéről megjegyezték: nem eszközölhető a lovak számának csökkentése. Annak száma sokkal inkább növelendő, mert a leltár-bizottság (Inventar) jelentése szerint a mezőhegyesi legelő a csikók számára nagyon kövér. Másrészt a hadsereg számára mostanság gyakori pótló-szállítások miatt egyáltalán szóba se jöhet, hogy „bizonyos helyeket állandóra egy ökörlegelőül kijelöljenek, ami a körülményekhez képest csak váltómódban történhetne.” „Váltómódon” azt a legeltetési formát értették, amikor az először ökrök lelegelte dús és magasszálú füves legelőrésze utánuk, váltásban lovakat eresztenek, amelyek a lapos, szárazabb fűtövet rágták szívesebben.

„A Haditanácsnak azonban mégis van barátságos folyamodása (Ersuchen),” – folytatódik a jegyzőkönyv – amely késznek nyilatkozott Csekonics ezredes megbízni, hogy ő játsszék a Társaság kezére – azaz segítse –, hogy egy, vagy több pusztát kiutal fenntartandó jelleggel a Társaság állatainak fölhaltására, de addig is megengedi, hogy majd az állatok, ahogy eddig is történt, „Bábolnán, mint pihenőhelyen (Rastige Halte) tartózkodhassanak, és fizetés ellenében legelhessenek, eleséget kapjanak.” Vagyis Csekonics, mint a Haditanács biztosa, Bábolna legelőin fizetség ellenében pihenő tartózkodást engedélyezhetett a Társaság Bécsbe szállítandó ökreinek.

Ez új elem a korábbiakhoz képest. Ugyanakkor Csekonics szabadságában áll váltómódban azokat a helyeket kiutalni, melyek, „a mesze legfontosabb fő üzlet megszakítása (Abbruch) nélkül biztosítják a csikó és pótló lerakat fenntartása elsőbbségét.” A két feladat ellátása egy kis időre sem nélkülözhetette a szükséges területeket.

KONKLÚZIÓ

A bécsi hatóságokat a mezőhegyesi méntelep a török és francia háborúk alatt nemcsak a pótlóvadás miatt érdekelte, hanem az Örökös Tartományok, de főleg, Bécs húsellátása szempontjából is. Már évtizedek óta tapasztalták, hogy a marhahús ára, lassan, de biztosan kúszott felfelé. A pontos okokra a főntebb idézett katonai források nem tértek ki, mert nem az elemzés volt a feladatuk, hanem a hús előállításáról gondoskodni. Csekonics mégis megpróbálkozott az okok kiderítésével, s egy olyan konkrét okra utalt, mely szerepelt az Udvari Kamara szempontjai között, ez pedig a marhakereskedést monopolizálni akaró társaságok árfelhajtó hatásának feltételezése. Csekonics ezt bizonyítani is próbálta a Bábólna környékén kialakult helyzettel, de törekvése fél sikerrel járt: a húselőállítás és a legelők feletti rendelkezés joga az övé maradt 1791-ig, de a húszállítás feladatát elvették tőle. Hogy mit ért el a neki testált területen, álljanak itt a kortárs statisztikus adatai. A lötenyésztésen túlmenő állattartás jelentőségét hangsúlyozza Schwartner Márton híres könyvében, a „Magyarország termékei - Lovak” c. bekezdésben, mely a magyar lófajtákról és Mezőhegyes húsgazdálkodásának jelentőségéről szól. Mikor Mezőhegyes Bécs székvárosát 4 mérföldes körzetben 1785–1791 között marhahússal ellátta, hetente 1000–1200, egy egész évben megközelítőleg 55 000 darab ökröt hajtottak a fővárosba, és 10–12 000 darabot hajtottak a közvetlen szomszédságba. Morva és más tartománybéli mészárosoknak megengedték, hogy annyi állatot vásároljanak Magyarországon, amennyit akarnak. A megyék pl. az évi 75–77 000 darabra menő külső, pl. a Német Birodalomban, Svájcban való értékesítésben, a népesség növekedésében látták az áremelkedés okát. A Bécsbe és környékére való szállítás 1795. augusztus 15-ig állt fenn a cs. k. Húszállító Társaság számára a Fríziai Társaság garanciája alatt. Akkor a nagy távolság és a szűkös takarmány évek (1794–1795) miatt, 10 évi szállítás után felhagytak az ökrök szállításával. Az idő óta a szükséges vágóállatról gondoskodást nagy császári kedvezményel a Bécsi Mészáros Kézművesség vette át. A fogyasztás – írja Schwartner – most (=1798) sem kisebb Bécsben, mint volt 1795-ben. „*De a panasz a marhahús hiánya, ugyanakkor annak folyamatos drágulása miatt, e sorok írásakor is általános Magyarországon és Bécsben*” – fejezi be a helyzetleírását Schwartner Márton.²² Ennek bizonyítéka Bécs város magisztrátusának felszólítása 1806 szeptemberéből, hogy szerződjenek vele heti 1000 ökör szállításáról.

A témához kapcsolható, hogy 1789-ben II. József vásárlóval ruházta föl a „mezőhegyesei kamarális prédiomot”, megengedvén, hogy területén évente 2 marhavásárt, országos sokadalmat tartsanak (április 1., október 1.) A császár intézkedése Mezőhegyest a körülötte fekvő tágas puszták központjává akarta tenni, egyben a „Fleischlieferung – Compagnie” által szükségelt ökrök beszerzését is könnyebben elérhetővé tette. Mezőhegyes országos vásárai később megszűntek, de heti vásárokat rendszeresen tartottak minden vasárnap.²³

²² *Statistik de Königreichs Ungern.* 157.

²³ *A pusztai, hadi, és házi ménesekről.* 161.

Mindenek tükrében megállapíthatjuk, hogy Mezőhegyes és filiáléja, Bábolna, Csekonic József ezredes kezelésében Bécs és a hátország húsellátásban fontos szerepet játszott, és azt eredményesen teljesítette. Csekonic e feladat ellátásával bizonyította, hogy nemcsak a lovak kiváló szakértője volt, de élénk szellemű vállalkozói érzékkel is rendelkezett.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Heimatortgemeinschaft Hatzfeld. 2022. hatzfeld-banat.de

CSEKONICS, von General (1817): *Praktische Grundsätze die Pferdezucht betreffend*. Pest.

Gründung und erste Erfolge. In *1785 Maria Theresia – Gründerin, foundress*. Ausstellungsbroschüre „Vetmeduni Vienna”. Wien, 2015.

A pusztai, hadi, és házi ménesekről írt könyv, melyet Wolstein Amadeus János német nyelven kiadott, most pedig Tolnay Sándor magyarra fordított és Királyi Privilegium alatt ki bocsátott. Második rész, Bétsben. Nemes Kutzbeck József Betüivel. 1786. 161.

Statistik de Königreichs Ungern. Ein Versuch von Martin Schwartner. Pest, gedruckt bey Mathias Trattner. 1798. III. Abschnitt A. N. Produkte . Thiere.

RUISZ GYULA (1888): *A mezőhegyesi állami ménesintézet alapításának története*. Temesvár.

WRANGEL, CARL GUSTAV (1893): *Ungarns Pferdezucht in Wort und Bild*. Bnd. 3. Stuttgart.